

аналізованих фактів. Прагнення довести власну точку зору в національному питанні інколи сприяло “відкопуванню” з глибин літописів та іноземних хронік цікавих поглядів на здавалося б відомі і зрозумілі події.

Ihor Stambol

Ukrainian Cossacks in the intellectual legacy of Ukrainian nationalistic ideologists of XX c.

In this article it was considered the views of Ukrainian nationalistic theorists on Ukrainian Cossacks and their role in historical process. Sources of article are ideological and geopolitical works of the theorists. It is drawn a significance of such works to development of state direction of Ukrainian historiography and researching Cossacks history.

УДК [37.015 + 06.06] В. Голобуцький “1903/1993”

Святослав Юсов

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАДУНАЙСЬКОЇ СІЧІ В НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ В. ГОЛОБУЦЬКОГО

В статті проведений аналіз основних питань з історії Задунайської Січі, що були розв’язані в наукових працях відомого історика В.Голобуцького.

Історія Задунайської Січі є, безумовно, важливою часткою козакознавства, – передусім, з огляду, на хронологічно близький до нашого часу період існування цього козацького Коша: історія останнього дає наближений до сьогодення взіреть відповідних реалій громадського життя козацької доби. Через низку причин цей період існування українського козацтва, на жаль, порівняно мало забезпечений джерельним матеріалом³⁴⁸. Така обставина змушує більш дбайливо підходити до наукової спадщини, що залишили нам попередні знавці теми; особливо ті, хто реконструював життя Задунайської Січі, опираючись на оригінальні джерела.

З 1930-х рр., коли в СРСР відбувається певна реанімація великодержавницької ідеології та офіційна політика інтернаціоналізму поступово дрейфує у напрямку до відродження російського націоналізму-патріотизму, тематика, подібна до історії Задунайського Коша, стає “не бажаною” для досліджень. Проте у самий розпал сталінського варіанта великодержавництва, як не дивно, у 1949 р. вийшло у світ в академічних “Исторических записках” дослідження видатного (в майбутньому) українського історика-козакознавця В. Голобуцького, присвячене полі-

---

³⁴⁸ Див.: Голобуцький В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи // Исторические записки. – М., 1949. – Т. 30. – С. 211; Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775–1828 рр. Історико-документальний нарис. – Одеса, 1994. – С. 4–5; Бачинська О. Вступ // Невичерпні джерела пам’яті: Зб. наук. ст., мат-лів та републікацій / ред. колегія: О. Ф. Ботушанська, О. А. Бачинська та ін. – Том II. Задунайська Січ: До 1000-ліття літописання та книжкової справи в Україні. – Одеса, 1998. – С. 5.

тично небезпечній тематиці³⁴⁹. Вірогідно, виходу статі посприяв давній покровитель історика академік Б. Греков. Після цієї історіографічної події, як зазначає найбільш авторитетний сучасний знавець історії задунайського козацтва А. Бачинський, наукових публікацій на вказану тему в УРСР не з'являлося³⁵⁰. Дійсно, наукових студій, спеціально присвячених питанням історії Задунайської Січі (окрім названої статі В. Голобуцького), не було впродовж 60-ти рр. (з 1929 – до 1990 рр.).

Сучасні науковці починають звертатися до більш поглибленого вивчення історіографії теми, в тому числі і до такого предмета досліджень, як з'ясування персонального внеску попередніх дослідників до цієї галузі козакознавства, зокрема і В. Голобуцького. Досліди вченого в царині історії Задунайської Січі найбільш повно використані у монографії А. Бачинського, що вийшла в 1994 р.³⁵¹ Утім, одеський історик не ставив собі спеціального історіографічного завдання щодо з'ясування внеску В. Голобуцького у дану проблематику, як і не піддає комплексному аналізу названу статтю вченого. Цю лакуну спробуємо заповнити в поточному дослідженні³⁵².

Отже, як зазначалося, впродовж 1960-ти рр. радянського тоталітаризму єдиною дослідною працею на тему історії Задунайської Січі була стаття В. Голобуцького – “О социальных отношениях в Задунайской Сечи” (1949 р.). Утім, побіжно історії козаків-задунайців вчений торкався і в інших оригінальних працях³⁵³ та енциклопедичних статтях³⁵⁴. Історик, урешті, мав намір створити значне дослідження з історії Задунайської Січі. Так, в одному зі списків його наукових праць, а саме в списку станом на 1958 р., вказується, що ним підготовлено рукопис під назвою “Запорожці за Дунаєм” обсягом у сім авторських аркушів³⁵⁵. Судячи з обсягу – це повинна була бути монографія (можливо – науково-популярна книга). Вочевидь, у зв'язку з роботою над зазначеним дослідженням пов'язані останні відрядження В. Голобуцького (в період його роботи в Інституті історії АН УРСР), а саме – до Одеси й Ізмаїла на початку 1961 р.³⁵⁶ Наразі є інформація, що над книгою В. Голобуцький працював ще як мінімум у 1964 р., коли вже третій рік поспіль працював у Київському інституті народного господарства³⁵⁷. Подальша доля рукопису не відома. Зазначимо, що у цей період історик познайомився і

³⁴⁹ Голобуцкий В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи // Исторические записки. – М., 1949. – Т. 30. – С. 211–231.

³⁵⁰ Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775–1828. – С. 4.

³⁵¹ Там само. – С. 5, 68, 89–90, 95–96.

³⁵² Див. також: Юсов С. Проблематика Задунайської Січі в науковій творчості В. Голобуцького та її місце у вітчизняній історіографії // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. Вип. 9. – К., 2006. – С. 242–268.

³⁵³ Голобуцкий В. Социальные отношения в Запорожье XVIII века // Вопросы истории. – 1948. – № 9. – С. 83–84; Його ж. Черноморское казачество. – К., 1956. – С. 120, 134, 185, 199, 200, 202, 355, 357.

³⁵⁴ Голобуцкий В. А. Сечь Задунайская // СИЭ. – М., 1969. – Т. XII. – Стб. 816–817; Його ж. Задунайська Січ // РЕІУ. – К., 1970. – Т. II. – С. 163–164.

³⁵⁵ Науковий архів Інституту історії України НАН України. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Спр. 329. – Арк. 23.

³⁵⁶ Там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 1022. – Арк. 13.

³⁵⁷ Листування // Анатолій Діомидович Бачинський (1933–1995). До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) / Упор.: Бачинська О.А. та ін. – Одеса, 2008. – С. 189.

співпрацював з іншим дослідником (в майбутньому) історії задунайських козаків – А. Бачинським, який в 1958–1963 рр. працював на наукових посадах в Державному архіві Одеської області³⁵⁸. А. Бачинський допомагав В. Голобуцькому в роботі в одеському архівосховищі над “задунайськими” матеріалами, а маститий професор турбувався щодо підготовки молодим істориком кандидатської дисертації³⁵⁹.

Стаття “О социальных отношениях в Задунайской Сечи” практично відображує весь опублікований доробок В. Голобуцького з проблематики Задунайської Січі. Тому спробуємо визначити місце насамперед цієї роботи в площині вказаної проблематики української історіографії, а отже, й персональний внесок В. Голобуцького в “січе-задунайську” (умовно кажучи) галузь козакознавства.

Зазначена стаття стала другою працею вченого, опублікованою, за власним виразом самого ж історика, “у великій пресі” (тобто – у фаховій історичній періодиці). Її попередниця – студія “Социальные отношения в Запорожье XVIII века”³⁶⁰ – вийшла 1948 р. і має тісний зв’язок з названою вище, як і дві наступні публікації³⁶¹. Всі разом – вони складають певний цикл. Тут, доречно, торкнутися питання про тематичні напрямки досліджень власне у творчості В. Голобуцького та про періодизацію його наукового доробку. Київський історіограф В. Горак пропонує класифікацію наукової спадщини вченого згідно з тематичним принципом. Таких тематичних ліній у творчості В. Голобуцького історіограф нараховує чотири: а) праці, присвячені національно-визвольній війні на чолі з Б. Хмельницьким; б) праці, присвячені історії Запорозької Січі і запорізького козацтва; в) праці з історії Чорноморсько-Кубанського козацтва; г) праці, присвячені деяким важливим аспектам економічної історії України³⁶². В поділ, запропонованому В. Горак, як бачимо, не залишається місця для “січе-задунайської” тематики. Сам В. Голобуцький називав козацькі Коші (війська), що виникли після ліквідації Запорозької Січі, “епігонами” останньої³⁶³. До таких епігонів належав і Задунайсько-Запорозький Кіш. Тому пропонуємо для урахування всіх козацьких тематичних пластів у доробку В. Голобуцького та, залишаючи заявлені В. Горак чотири групування, – третю групу (в) назвати ось як: праці з історії козацтва – епігонів Запорозької Січі. До цієї групи, окрім не названого В. Горак задунайського козацтва, попадає

³⁵⁸ Анатолій Діомидович Бачинський (1933 – 1995). До 75-річчя з дня народження (біографічні матеріали) / Упор. Бачинська О.А. та ін. – Одеса, 2008. – С. 19.

³⁵⁹ Листування. – С. 184-189; Інтерв’ю з П. В. Голобуцьким. Записано Н.М. Юсовою 5.11.2005 р. у м. Києві.

³⁶⁰ Голобуцький В. Социальные отношения в Запорожье XVIII века // Вопросы истории. – 1948. – №9. – С. 71-84.

³⁶¹ Голобуцький В. О. Чорноморське козацтво за Бугом. (До питання про соціально-економічний розвиток степової України наприкінці XVIII ст.) // Наукові записки Інституту історії АН УРСР / Ред. кол.: О. К. Касименко (відп. ред.) та ін. – К., 1952. – Т. 4. – С. 133-157; Його ж. К вопросу о социально-экономических отношениях на Запорожье во второй половине XVIII в. // Исторические записки. – М., 1953. – Т. 44. – С. 231-252.

³⁶² Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький) // Історичний журнал. – 2003. – №4-5. – С. 123.

³⁶³ Архів Російської Академії наук (далі – Архів РАН). – Ф. 1547. – Оп. 3. – Спр. 64. – Арк. 3.

також і (так само ним не названої) Усть-Дунайське Буджацьке військо (1807 р.), яке теж знайшло своє місце в науковій творчості В. Голобуцького.

Схеми періодизації наукової спадщини В. Голобуцького згідно з хронологічно-тематичним принципом В. Горак не пропонує. Згідно з нашою періодизацією підставова стаття В. Голобуцького належить до другого періоду його наукової творчості, що відображується, по-перше – у початкових наукових публікаціях історика у виданнях фахової періодики, а по-друге, останні об'єднуються одним наскрізним сюжетом – темою про соціальні (чи соціально-економічні) відносини у Запорозькій Січі (Війську) та Військах-епігонах. Цей період, якщо брати за хронологічні рубежі роки виходу публікацій циклу, слід окреслити у межах 1948–1953 рр.

Початок роботи В. Голобуцького в галузі історії задунайців слід віднести до другого періоду життя вченого в Краснодарі (1937–1941 рр.), де він впритул зайнявся архівними пошуками в фондах Краснодарського крайового архівного управління. Архівний матеріал давав змогу висвітлити соціальну історію Чорноморського козацтва (тема майбутньої докторської дисертації вченого). Окрім того, джерельний матеріал дозволяв В. Голобуцькому застосовувати ретроспективний метод (він сам згадує про цей метод) для реконструкції соціальних відносин, як у Запорозькій Новій Січі, так і в Задунайській Січі (також і в Усть-Дунайському Буджацькому війську).

З літа 1943 р., в евакуації, В. Голобуцький починає працювати завідувачем кафедри історії СРСР Казанського державного університету. В бібліотеці університету він завершує роботу над докторською дисертацією³⁶⁴. Про деякі обставини, пов'язані з підготовкою до захисту дисертації, про творчі задуми вченого, в тому числі, й ті, що привели його до створення циклу статей (серед яких і студія про Задунайську Січ) другого періоду його наукової творчості тощо, йдеться у листах В. Голобуцького до В. Пічети, що збереглися в особовому фонді академіка³⁶⁵.

Важливим моментом у згаданому епістолярії є інформація, яка розкриває перипетії зі спробами опублікування першої наукової статі В. Голобуцького – студії, що відкриває цикл його міні-праць з соціальної (соціально-економічної) проблематики запорозького козацтва та, за висловом історика, його “епігонів”. Так, зокрема, у третьому листі (від 27 січня 1945 р.) є перша згадка про творчий задум щодо створення дослідження, яке може “освіжити та виправити ряд положень Кіндратовича і Рябініна-Скляревського”³⁶⁶. В листі вчений пов'язує майбутню розвідку про Задунайську Січ зі своїм основним дослідженням соціальної історії чорноморського козацтва. Так, він зазначає (подібно до статті 1948 р.), що історія вищеназваного козацтва – це “один варіант історії Запорозької Січі, що проходила в особливих умовах. Другий – це історія Заду-

³⁶⁴ Голобуцький В. А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – №3. – С. 126 – 127.

³⁶⁵ Архів РАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Спр. 64. – 10 арк.

³⁶⁶ Там само. – Арк. 3.

найської Січі”³⁶⁷. В. Голобуцький звітував: він дещо зумів знайти в краснодарському архівосховищі, що є новим матеріалом порівняно з науковими розвідками Ф. Вовка та О. Рябініна-Скляревського. З контексту листа зрозуміло: В. Голобуцький вважав ґрунтовними науковими працями лише роботи двох названих вчених. В листі вказано, який саме матеріал мається на увазі. Це – “десятки-півтори протоколів допитів задунайських козаків, що датовані початком ХІХ ст.”³⁶⁸. Саме цей матеріал і був покладений в основу статті 1949 р.

У 1947 р. вчений, після захисту докторської дисертації, був переведений на роботу до Чернівців, де працював у місцевому університеті до серпня 1949 р. В цей період й вийшли дві перші наукові статті вченого у “великій пресі”³⁶⁹, які відкривають його цикл міні-праць з соціальної (або соціально-економічної) проблематики Запорозької Січі та її епігонів. Зазначені статті найбільш подібні між собою серед студій цієї групи й не лише тому, що в обох розглядається задунайська тематика (в першій вона власне зачіпається). Тому є сенс бодай коротко відмітити основні моменти подібності статей.

Передусім, подібні їхні назви, а відповідно й методологічна спрямованість. І там, і там застосована соціологічна методологія, що її (в застосуванні до наукової творчості В. Голобуцького) укладач сучасної малої енциклопедії українського козацтва С. Лях називає методологією “вульгарного соціологізму”³⁷⁰. Насправді, така методологія почала застосовуватися в історичних працях з 1920-х рр. і видавалася за марксистську. Цікаво, що в обох статтях не має жодної згадки про застосування марксистської чи марксистко-ленінської методології, як і жодних посилань на “класиків”. Не має посилань також і на праці Й. Сталіна. Враховуючи ту обставину, що праці на час публікації не пов’язані ні з якою суспільною актуалізацією, то, слід припустити, що вони просто дочекалися своєї черги у редакційних “портфелях”. Названі студії подібні не лише за тематикою (соціальні відносини в козацьких Січах), але й концептуально (концепції соціального розшарування козацтва аж до класових антагонізмів та раннього розвитку капіталістичного виробництва й відповідних суспільних відносин). Укажемо, що зазначені концепції В. Голобуцького стали новим явищем у історіографії козацтва на ті часи.

Джерельна база подібна лише в одному: і там, і там (в обох статтях) використано матеріали архіву Чорноморського козацького війська (інколи навіть однакові справи). Названі матеріали обумовлюють застосування В. Голобуцьким ретроспективного методу. В першому випадку – для реконструкції соціальних відносин у Новій Січі, а в другому – в Задунайській Січі та Усть-Буджацькому козацькому війську (відмітимо, що матеріали по останньому, своєю чергою, вчений використовує для аналізу соціальних відносин у Задунайському Коші). В історіографічному аспекті контрверсії

³⁶⁷ Архів РАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Спр. 64. – Арк. 3.

³⁶⁸ Там само. – Арк. 3.

³⁶⁹ Голобуцький В. Социальные отношения в Запорожье XVIII века. – С. 71-84; Його ж. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 211-231.

³⁷⁰ Лях С.р. Голобуцький Володимир Олексієвич // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С. 108.

В. Голобуцького в обох статтях (це характерно для всієї його козакознавчої творчості) спрямована на те, щоб зруйнувати притаманні вітчизняній історіографії традиційні романтичні стереотипи щодо козацтва як якогось “ордену”, “братства” “безкласового” соціального організму. Такі загальні міркування з приводу співзвучності статей. Тепер перейдемо до більш детального розгляду студії про Задунайську Січ.

Робимо акцент на тому, що при аналізі зазначеної статті В. Голобуцького питань, які торкаються історії Усть-Дунайського Буджацького війська, будемо торкатися лише принагідно. Історія цього війська – це окремий тематичний пласт козакознавства. На науковий ґрунт вивчення історії усть-дунайців поставив саме В. Голобуцький³⁷¹, який, зокрема, ввів до наукового обігу нові джерела з теми. Його внесок до вказаного сюжету розглянуто в 1960-х рр. А. Бачинським³⁷². Прикметно, що В. Голобуцький (в рамках статті про Задунайську Січ) розглядає Усть-Дунайське Буджацьке військо як епізод з історії Задунайської Січі.

Проаналізуємо статтю В. Голобуцького “О социальных отношениях в Задунайской Сечи” згідно з наступними компонентами: структура роботи, стан наукової розробки теми та історіографічна складова дослідження, основна тематика праці та мета її написання, методологія і методи дослідження, джерельна база та особливості її застосування, новизна теми та концептуальна складова дослідження.

Виходячи з позицій конструктивно-критичної та методологічної функцій історіографії, необхідно відзначити, що підставова студія В. Голобуцького не належить до числа його кращих праць. Вона далеко не є взірцевою з точки зору формальних вимог, що застосовуються (в усякому випадку – в наш час) для того роду досліджень. Можливо, наявність основних недоліків статті пояснюється не недостатньою вимогливістю та не розробленістю тогочасних науково-методичних підходів щодо написання подібних робіт. Нагадуємо також про те, що названа розвідка була другою статтею вченого, опублікованою у фаховій періодиці. Насамперед, публікація має структурні недоліки й упущення: такі складові частини конструкції як преамбула, актуалізація й, частково, елементи, що мають відношення до історіографії проблеми (або стану наукової розробки теми), змішані між собою в одному абзаці; відсутні такі компоненти побудови як методологія та характеристика джерельної бази (зауважимо, їх бажано було б вмістити з огляду на те, що стаття претендує на постановку проблеми) тощо.

Далі в студії в двох коротеньких абзацах подається загальна характеристика стану наукової розробки проблеми. В першому з них міститься (ритуальне для радянської історіографії) звинувачення історичної школи М. Грушевського у фальсифікації історичного процесу.

---

³⁷¹ Див.: Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо. 1806–1807 рр. Розд. 7. / Упор. А. О. Бачинська // Козацтво на півдні України. Кінець XVIII – XIX ст. / Авторіупоряд.: О. А. Бачинська й ін., гол. ред. В. А. Смолій. – Одеса, 2000. – С. 120.

³⁷² Див. напр.: Бачинський А. Д. До історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1962. – №6. – С. 52–58.

В. Голобуцький наводить тут основну тезу цієї школи (з якою він має намір полемізувати) – тезу про “безкласовість” козацтва. В другому історіографічному абзаці дослідник констатує факт незадовільного стану розробки проблеми в радянській історичній науці, згадуючи при цьому: в радянську добу з’явилась низка статей присвячених Задунайській Січі. Що це за студії вчений не називає (sic!), як і (в обох випадках) не вважає за потрібне зробити посилання на відповідні праці. Втім, з подальшого викладу статті (з виносок) можна вичленити історіографічну складову дослідження. Не дивлячись на те, що В. Голобуцький на початку розвідки констатував бідність літератури з питання, він у своєму дослідженні використав навіть не всі праці з числа наукових творів знавців теми. Так, задіяні лише дві праці Ф. Вовка³⁷³ та по одній – О. Рябініна-Скляревського (а саме – “Задунайська Січ в народних переказах і письменстві”)³⁷⁴ і В. Біднова (псевдонім – В. Степовий)³⁷⁵. Щоправда, також використано деякі, дотичні до теми, праці інших російських та українських авторів³⁷⁶. Стаття В. Біднова використана один раз, а саме: наводиться принагідна оцінка ним господарської бази запорожців, які перейшли на турецьку сторону після 1775 р. (ловитва козацькими ватагами риби вздовж західного берега р. Південний Буг). Власне, більше інформації з публікації В. Біднова, присвяченій початковому періоду історії Задунайської Січі, В. Голобуцький і не міг взяти для розкриття своєї теми.

На жаль, з тематики свого дослідження В. Голобуцький використав не всі праці Ф. Вовка. Якщо інші (власне – “Українське рибальство в Добруджі”) роботи цього українського вченого не були необхідні для розкриття теми, то варто було б, хоча би їх вказати. Одну з двох використаних студій Ф. Вовка (“Русские колонии в Добрудже”) також, як і у випадку з В. Бідновим, залучено один раз – для додаткової ілюстрації господарської бази задунайських запорожців. Значно ширше використана В. Голобуцьким піонерська робота Ф. Вовка в царині „січе-задунайської тематики” – нарис “Задунайская Сечь”, котра побудована на джерелах „усної історії”, першою чергою – на дуже цінних для розкриття теми про соціальні відносини в Задунайській Січі – спогадах колишнього запорожця Ананія Коломийця. В. Голобуцький наводить й міркування Ф. Вовка, з якими в більшості випадків полемізує.

---

³⁷³ Кондратович Ф. Задунайская Сечь: (По местным воспоминаниям и рассказам) // Киевская старина. – 1883. – Т. 1, янв. – С. 27-66; Т. 5, февр. – С. 269-300; Т. 5, апр. – С. 728-773; Лупулеску. Русские колонии в Добрудже: историко-этнографический очерк // Киевская старина. – 1889. – Т. 24, янв. – С. 117- 154; Т. 24, февр. – С. 314-336; Т. 24, март. – С. 685-703. (Зауважимо: В. Голобуцький не вказував, що Ф. Кондратович і Лупулеску – це один і той же автор. Цим В. Голобуцький зводить для непосвяченого читача науковий доробок з теми Ф. Вовка до одного нарису).

³⁷⁴ Рябінін-Скляревський О. Задунайська Січ в народних переказах і письменстві // Науковий збірник за рік 1928. (Записки УНТ в Києві: Істор. секція / за ред. М. Грушевського. – Т. 26). – К., 1928. – С. 108-138.

³⁷⁵ Степовий В. До історії Задунайської Січі // Україна. – 1914. – №3. – С. 9-15.

³⁷⁶ Петров А. Война России с Турцией: 1806 – 1812 гг. В 2-х тт. – СПб., 1885. – Т. 1: 1806 – 1807 гг. Михельсон и Мейндорф. – 414 с.; Туренко А. Исторические записки о войске Черноморском // Киевская старина. – 1887. – Т. 17, март. – С. 494-536 та ін.

Важливо наголосити, що з невідомих причин основні праці з історії Задунайської Січі (передусім ті, де розглядається тема соціальних відносин у задунайських запорожців) О. Рябініна-Склярєвського В. Голобуцький не лише не використовує, але навіть не інформує про їх наявність (хоча вони вийшли за радянських часів). Названа стаття О. Рябініна-Склярєвського має для розкриття основної теми в дослідженні В. Голобуцького лише дуже опосередковане значення: за її допомоги радянський історик вибудовує головні моменти історії Усть-Дунайського Буджацького козацького війська. Згадаємо, що в листі до В. Пічети В. Голобуцький висловлює намір “освіжити й виправити ряд положень”, як Ф. Вовка, так і О. Рябініна-Склярєвського. Інакше кажучи, В. Голобуцький мав намір полемізувати не лише з Ф. Вовком, але й з О. Рябініним-Склярєвським.

Тематика дослідження В. Голобуцького заявлена в назві студії й обумовлюється у вступі. Вчений ставить собі за мету з’ясувати характер соціальних відносин у Задунайській Січі або ж, як він зауважує в іншому місці, “познайомитися з соціальними антагонізмами” в цьому осередку українського козацтва³⁷⁷. Належить відмітити, що в основному тексті дослідження історик не дуже акцентує увагу на антагонізмах, а, дійсно, аналізує соціальні відносини, як і зазначено в назві роботи. Як уже вказувалося, В. Голобуцький в даній роботі ніде не декларує тезу: ним висвітлюється тема з марксистських чи марксистко-ленінських методологічних позицій, як і не робить жодних посилань на „класиків”. Вочевидь, він базується на методологічних підходах соціологізму. Крім традиційних методів, притаманних будь-якому історичному дослідженню, історик активно застосовував ретроспективний метод: він використовує джерельні матеріали пізнішого часу для реконструкції більш ранніх процесів і явищ. Також вагоме місце серед наукових методів вченого займає біографічний. В даному разі він, зокрема, користувався біографічними матеріалами з протоколів допитів запорожців-задунайців (також й усть-дунайців) російськими урядовцями для з’ясування характеру соціальних відносин у козацькому середовищі дунайського регіону.

Віднайдені в краснодарському архівосховищі біографічні матеріали саме і становлять основну джерельну базу дослідження В. Голобуцького. В ширшому джерелознавчому аспекті вказані матеріали належать до комплексу так званих “біографічних” відомостей про вихідців із Задунайської Січі. Ці відомості містяться в їхніх розповідях або зізнаннях³⁷⁸. Залучення такого роду джерел не стало новацією В. Голобуцького. Одним із перших використав розповіді козаків-задунайців Ф. Вовк у нарисі “Задунайская Сеч”. Залучив до аналізу в своїх працях біографічні відомості (розповіді і зізнання при допитах) також і О. Рябінін-Склярєвський. Загальну характеристику цього пласту джерел з історії Задунайської Січі в наш час зробив

³⁷⁷ Голобуцький В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 211.

³⁷⁸ Див.: Бачинський А. Задунайська Січ в оповідях козаків-сучасників 1824 р. // Невичерпні джерела пам’яті: зб. наук. ст., мат-лів та републікацій. – С. 353.

А. Бачинський³⁷⁹. Він же і зазначав, що специфіка їх використання здебільшого вимагає ретроспекції³⁸⁰.

Прикрим упущенням у дослідженні В. Голобуцького є те, що ці біографічні матеріали (“нові дані”, за висловом В. Голобуцького), не заявлені у вступі, де (всього в одному реченні!) йдеться про джерельну базу статті. В подальшому, про них та їхню важливість для свого дослідження вчений згадував кілька разів по ходу викладу матеріалу³⁸¹. Натомість, нові матеріали, які, як вказує у вступі В. Голобуцький, будуть залучені в його роботі, він називає “листуванням чорноморської козацької влади з новоросійським губернатором де Рішельє”³⁸². Це вводить в оману читача, оскільки документи, що їх сукупно В. Голобуцький називає листуванням (а це – скарги, рапорти, відношення, заяви тощо) майже не мають або ж не мають суттєвого значення для розкриття заявленої теми. Як можна припустити – подібну назву має один із використаних архівних фондів, а саме під номером – 251. Позаяк, коли в тексті статті згадуються різні документи і матеріали, пов’язані з листуванням Рішельє та чорноморців, то посилання робляться лише на справи з цього фонду. В іншому місці В. Голобуцький наводить уточнення: допити запорожців додаються до листування³⁸³. Але з контексту абзацу можна зрозуміти, що маються на увазі лише протоколи допитів 12-ти козаків-задунайців, а це не так. Взагалі, лише з подальших, принагідних, джерельних екскурсів В. Голобуцького деякою мірою вдається зрозуміти, які саме архівні матеріали він використав у статті. Ситуація була б зовсім іншою, якби вчений дав на початку публікації розгорнуту характеристику джерельної бази, в усякому разі тієї, що віднайдена в краснодарському архівосховищі. Це тим паче необхідно було зробити, оскільки в статті робиться нова постановка проблеми.

Отже, саме біографічні матеріали й складають, здебільшого, ті нові джерела, що їх застосовано вченим для реконструкції соціальних відносин у Задунайській Січі. В згаданому листі до В. Пічети частину з них вчений називає протоколами допитів задунайських козаків і, зауважує, що це – той “мізер” (в тексті листа звучить дослівно як – “очень немного”), який дозволяє “освіжити і виправити ряд положень Кіндратовича і Рябініна-Склярєвського”³⁸⁴. В. Голобуцький згадує тут про “десять-півтора протоколів” і датує їх початком XIX ст. В публікації 1949 р. це число протоколів і даний часовий відрізок можемо ідентифікувати з протоколами допитів 12 задунайців, які в 1809 р. перейшли на російську сторону (ф. 251, спр. 167). Проте впродовж статті В. Голобуцький використав й інші біографічні матеріали, що їх він не згадує у листі до В. Пічети. По-перше, – це протоколи допитів задунайців, які відносяться ще до 90-х рр. XVIII ст. (ф. 249, спр. 22; ф. 250, спр. 31), а також – протоколи допитів усть-дунайців, датовані 1807 р. (ф. 251, спр. 151). По-друге, деякі

³⁷⁹ Бачинський А. Задунайська Січ в оповідях козаків-сучасників 1824 р. – С. 353–354.

³⁸⁰ Там само. – С. 354.

³⁸¹ Голобуцький В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 213, 214, 222.

³⁸² Там же. – С. 211.

³⁸³ Там само. – С. 222.

³⁸⁴ Архів РАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Спр. 64. – Арк. 3.

інші матеріали (наприклад – відомість про переселення частини усть-дунайців на Кубань, ф. 251, спр. 191; відношення А.Е.Рішельє до Чорноморської військової канцелярії від 19 вересня 1807 р., де йдеться про усть-дунайців, які раніше були кріпаками, ф. 251, спр. 134 тощо). Окрім того, біографічним матеріалом, що дає уявлення, за словами В. Голобуцького, “про соціальну фізіономію тих, хто шукав щастя на Дунаї”, є введений В. Голобуцьким до наукового обігу, “Список учиненной в Коше усть-дунайского буджацкого войска о состоящих в оном на службе казаках в августе 1807 г.”, котрий він віднайшов у архіві Чорноморського козацького війська в Краснодарі (ф. 251, спр. 151)³⁸⁵. Аналіз “Списку” теж дозволив вченому підкріпити власні міркування з приводу соціальних відносин в Задунайському Коші.

Як бачимо, “нові дані”, що мають відношення до реконструкції соціально-економічної історії Задунайського Коша, насправді сконцентровані в фонді 251 Краснодарського крайового архівного управління (назва архівосховища на момент опублікування статті В. Голобуцького). Саме його В. Голобуцький напевне й іменував як “листування чорноморської козацької влади з новоросійським губернатором де Рішельє”.

З опублікованих джерел, використаних В. Голобуцьким, важливе значення для розкриття теми мають спогади колишнього запорожця Микити Коржа³⁸⁶. В них, для прикладу, міститься деяка інформація про соціальне розшарування в середовищі козацтва часів ліквідації Нової Січі.

Тепер розглянемо новизну дослідження та концепцію В. Голобуцького. Проблему соціальних відносин у Задунайській Січі розглядали Ф. Вовк та побіжно О. Рябінін-Склярєвський. Проте новизна дослідження В. Голобуцького заключалася в іншому ракурсі постановки проблеми. Саме віднайдений в архіві Чорноморського козацького війська матеріал допоміг В. Голобуцькому аргументувати свою концепцію, яка корелювалася з його основною концепцією соціального розшарування козацтва і формування капіталістичних відносин в Новій Січі та в козацьких військах – її епігонів. Ключова концепція вперше обстоювалася вченим в докторській дисертації. В дисертаційній роботі вчений висуває нові положення стосовно “матері” – Чорноморського і Задунайського козацтва – Запорозької Січі. Згідно з його аналізом основою сільськогосподарського виробництва у Новій Сечі був хутір-зимівник, котрий обслуговувався найманими робітниками – як запорозькими козаками, так й різними утікачами, які формально не числилися у Війську. Взагалі, вже в період Нової Січі наймана праця глибоко вкоренилася в різні галузі запорозького господарства, зокрема – у військову службу (багатії підряджали замість себе відбувати військовий обов’язок у Коші бідних козаків-“сіромах”). Типовий курінь на Запоріжжі, на думку

---

³⁸⁵ Голобуцкий В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 213. (В друге, після В. Голобуцького цей “Список” проаналізував на початку 1960-х рр. А. Бачинський, див.: Бачинський А. Д. Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджацького степу і пониззя в кінці XVIII – на початку XIX ст. // Наук.-інформ. бюлетень Архівного управління УРСР. – 1963. – №4. – С. 65–73).

³⁸⁶ Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842. – 95 с.

В. Голобуцького, відображав “класові антагонізми козацтва”: основна маса січовиків являла собою “незаможний люд” – “сірому”, яку експлуатувала заможна козацька старшина, порівняно малочисельна. Під кінець існування Запорозької Січі там виразно проявилися ознаки капіталістичного ладу³⁸⁷. Капіталістичні тенденції, котрі позначилися на Запорожжі, мали своє продовження в Чорноморському козацькому війську і в Задунайській Січі³⁸⁸.

Концепція В. Голобуцького виявилася новою стосовно історії Запорозької Січі та її епігонів. Окрім того, вона на конкретному регіональному матеріалі (мається на увазі – в межах Російської імперії) ілюструвала тези В. Леніна про те, що на “півдні Росії” процес розвитку капіталізму йшов раніше і швидше, ніж в інших регіонах, а також – про визрівання буржуазних відносин у феодальній системі, починаючи з середини XVII ст. В повоєнній радянській історіографії саме і розпочалися дослідження, які на конкретних прикладах мусили підкріплювати й розвивати зазначені тези В. Леніна. Докторська дисертація В. Голобуцького була одним із перших фундаментальних досліджень в цьому напрямку. У дискусії з опонентами (М. Клочковим, В. Мавродіним, А. Предтеченським) на докторському захисті в Ленінградському університеті В. Голобуцький, відстоюючи свої погляди, зазначав: у радянській історичній науці вивчення проблеми генезису капіталізму знаходиться в зародковому стані. На його думку, в тогочасній науці домінує “тенденція недооцінки ступеню буржуазного розвитку Росії в першій половині XIX і в XVIII ст.”³⁸⁹ Це, зокрема, пов’язано з тим, що “багато хто не враховує нерівномірності розвитку окремих областей Росії”³⁹⁰.

На початку статті “О социальных отношениях в Задунайской Сечи” В. Голобуцький робить концептуальну заяву: Задунайська Січ, як і Чорноморське козацьке військо, було відгалуженням Нової Січі, а тому при аналізі соціальних відносин у Задунайському Коші належить виходити з аналізу соціальних протиріч Нової Січі. Вперше, згідно з наявними джерелами, подібним чином, вчений висловився у листі до В. Пічети від 27 січня 1945 р.³⁹¹ Але ця заява В. Голобуцького не зовсім оригінальна: раніше аналогічні речі зазначав Ф. Вовк, хоча не й так виразно³⁹². Далі В. Голобуцький повторює основні тези дисертації про соціальні відносини і протиріччя на Запорожжі. У студії він лише додає, що порівняно з Запорожжям (де переважали скотарство і землеробство) на Дунаї на перше місце в господарській діяльності висунулося рибальство. Проте це не змінило основи соціальної структури козацтва: за

³⁸⁷ Центральний державний архів Санкт-Петербурга. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Спр. 2143. – Арк. 15.

³⁸⁸ Там само. – Арк. 15–16.

³⁸⁹ Там само. – Арк. 43.

³⁹⁰ Там само. – Арк. 43.

³⁹¹ Архів РАН. – Ф. 1547. – Оп. 3. – Спр. 64. – Арк. 3.

³⁹² Див. напр.: Кондратович Ф. Задунайская Сечь: (По местным воспоминаниям и рассказам) // Невичерпні джерела пам'яті: Зб. наук. ст., мат-лів та републікацій. – С. 100–103, 122–125; Лупулеску. Русские колонии в Добрудже: историко-этнографический очерк // Там само. – С. 194. (Цю подібність поглядів Ф. Вовка і В. Голобуцького відмічав А. Бачинський: Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775–1828 рр. – С. 89).

Дунай були перенесені ті соціально-економічні відносини, котрі склалися на Дніпрі³⁹³. В цьому аспекті концепція В. Голобуцького відрізняється від поглядів Ф. Вовка, який вважав, що і в Дніпровській Січі домінувало, поряд з охотою, рибальство³⁹⁴.

Для розкриття своєї концепції на “дунайському” матеріалі В. Голобуцький вважає необхідним насамперед з'ясувати “соціальне обличчя тих елементів, які стали складовою частиною Задунайського “товариства”³⁹⁵. Ось тут він спочатку і використовує ті матеріали з Архіву Чорноморців, де йдеться про усть-дунайських козаків. Реконструюючи за допомогою біографічних джерел їх соціальний склад, В. Голобуцький частково мав можливість дати уявлення і про соціальний склад Задунайської Січі, адже Усть-Дунайське Буджацьке козацьке війсьсько, в переважній більшості, складали колишні січовики-задунайці. З аналізу В. Голобуцького випливає, що усть-дунайські козаки та, відповідно, задунайські запорожці склалися передусім із сіроми, яка, здебільшого, працювала по найму як у заможних козаків, так і у господарів інших національностей (молдаван, турків, болгар та ін.).

Більш виразно, за словами В. Голобуцького, уявляється соціальне обличчя задунайців з інших джерельних матеріалів, першою чергою, з протоколів допитів запорожців, що чи перейшли на бік Росії, чи ж були при різних обставинах спіймані. В результаті аналізу джерельної інформації вчений приходиться до висновку: Задунайська Січ притягувала надто упосліджений, незаможний елемент (етнографічні назви цього елемента – “сірома”, “гомота”, “голоколінчики”, “безштаньки”) з українського селянства, який ставав на Січі джерелом найманої праці для козаків-багатіїв – “дуків”. Наявність останніх В. Голобуцький також фіксує переважно на основі архівних біографічних джерел. Отже, вчений на джерельному матеріалі аргументує одну з центральних тез своєї концепції – положення про соціальну диференціацію і соціальні антагонізми в Задунайській Січі. Співзвучні спостереження, хоча і присутні в працях Ф. Вовка і О. Рябініна-Склярєвського, але зазначені вчені на них особливо не акцентують уваги.

У зв'язку з тим, що головним видом господарської діяльності за Дунаєм було рибальство, сірома наймалася працювати на рибальських угіддях³⁹⁶. З'ясування головної господарської бази козаків-задунайців підводить В. Голобуцького до питання, рішення якого ним кардинально

³⁹³ Голобуцький В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 212. (Варто зауважити: коротко змальовуючи соціально-економічну картину на Запорожжі періоду кінця Нової Січі, В. Голобуцький не робить посилань, а висловлює свої погляди як-щось загальновідоме. А, між тим, його концепція, заявлена в докторській дисертації, ще не була опублікована на час подачі матеріалу до редакції “Исторических записок”. Оскільки він не посилається на першу статтю циклу “Социальные отношения в Запорожье XVIII века”, де ця концепція власне і була вперше опублікована, то, напевно, статті були віддані до відповідних редакцій практично паралельно. Зазначена історіографічна неузгодженість послаблює висновок В. Голобуцького в статті 1949 р., адже його тезові міркування виявляються нічим не підкріпленими).

³⁹⁴ Кондратович Ф. Задунайская Сечь: (По местным воспоминаниям и рассказам) // Невичерпні джерела пам'яті: зб. наук. ст., мат-лів та ре публікацій. – С. 123; Лупулеску. Русские колонии в Добрудже: историко-этнографический очерк // Там само. – С. 194.

³⁹⁵ Голобуцький В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 212.

³⁹⁶ Там само. – С. 226.

розходиться з поглядами попередніх знавців теми, зокрема – Ф. Вовка. Власне, В. Голобуцький, як зазначалося, полемізує саме з концепцією Ф. Вовка. В принципі, концентровані й аргументовані погляди стосовно соціальної організації Задунайської Січі, реально, викладені лише названим вітчизняним етнологом. А. Бачинський також зіставляв концепції цих двох вчених³⁹⁷. Ф. Вовк вбачав, що Задунайська Січ була робочою асоціацією або союзом асоціацій, представлених куренями³⁹⁸. За його уявленнями – всі курені мали осібні риболовні заводи, на яких працювали за чергою всі члени куреня. Відповідно, прибутки від заводів належали всій куреневій громаді³⁹⁹. Звідси, курінь являв собою не лише громадську та військово-адміністративну організацію, але й економічну общину⁴⁰⁰. Втім, Ф. Вовк не відкидав існування приватних заводів, а також визнавав наявність соціального розмежування козацтва на “дуків-срібляників” і сірому – “два нерівних і зрозуміло, ворожих між собою суспільних класи”⁴⁰¹. Однак, вчений не вважав сірому, яка працювала на приватних заводах, найманою робочою силою. На його думку, сірома була пайщиками, товаришами у підприємстві⁴⁰². Соціальні протиріччя (навіть – “антагонізми”), що їх визнає Ф. Вовк, все ж таки були в Задунайській Січі ще в зародковому стані. Узагальнюючи концепцію Ф. Вовка, А. Бачинський слушно зазначає, що згідно з поглядами Ф. Вовка, соціально-економічні відносини на Січі переважно базувалися на асоціативно-кооперативних рівноправних засадах⁴⁰³.

Згідно з концепцією В. Голобуцького, “січе-задунайське” риболовство було в цілому організовано на принципах найма робочої сили, тобто – на основі експлуатації праці сіроми власниками риболовецьких господарств⁴⁰⁴. Критикуючи погляди Ф. Вовка на приватні заводи як “теж свого роду асоціації”⁴⁰⁵, В. Голобуцький слушно наголошував, що так званий “пай” полягав у роботі, а заробітна плата такого асоціативного “пайщика” виступає в натуральній формі. На думку В. Голобуцького, це свідчило про те, що приватний завод в Задунайській Січі являв собою підприємство, засноване на найманій праці і на якому, були недостатньо розвинені грошові відносини. За таких умов, робить висновок В. Голобуцький, “найманій працівник закабалювався ще більше, ніж в умовах розвиненої капіталістичної промисловості”⁴⁰⁶.

Проведене В. Голобуцьким дослідження дозволило йому достатньо аргументовано підтвердити свою заяву про те, що Задунайська Січ затвердилася на тих соціальних засадах, що розвинулися ще в Новій Січі.

³⁹⁷ Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775–1828. – С. 89-90.

³⁹⁸ Кондратович Ф. Задунайская Сечь: (По местным воспоминаниям и рассказам) // Невичерпні джерела пам'яті: зб. наук. ст., мат-лів та републікацій. – С. 100.

³⁹⁹ Там само. – С. 104.

⁴⁰⁰ Там само. – С. 101.

⁴⁰¹ Там само. – С. 101-102.

⁴⁰² Там само. – С. 102.

⁴⁰³ Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775–1828 pp. – С. 90.

⁴⁰⁴ Голобуцький В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 227.

⁴⁰⁵ Кондратович Ф. Задунайская Сечь: (По местным воспоминаниям и рассказам) // Невичерпні джерела пам'яті: зб. наук. ст., мат-лів та републікацій. – С. 104.

⁴⁰⁶ Голобуцький В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 228.

Більше того, Задунайська Січ засадничо була побудована на класових антагонізмах, що з часом лише поглиблювалися. Зазначену тезу В. Голобуцький аргументує у підсумку дослідження. На його думку, підкріплену, зокрема, знайденим ним джерельним матеріалом, частина запорозької старшини у своїй еміграції за Дунай керувалася не одним устремлінням до свободи. Право на автономне існування Січі вона відстоювала насамперед з матеріальних причин. Існування великого риболовецького господарства в Дніпровській Січі, тобто нічим не обмеженої експлуатації сіроми, яка не була захищена в правому відношенні, було можливо за умови безперевного притоку робочих рук з Російської імперії та Речі Посполитої. В. Голобуцький наголошує, що на риболовецьких підприємствах Запорожжя “зосереджувався як правило самий безпомічний в економічному відношенні і беззахисний в правовому, здебільшого нелегальний, елемент”⁴⁰⁷. Ліквідація Нової Січі призвела до тяжкої кризи в запорозькій риболовецькій промисловості. Вказаний малозахищений або взагалі нелегальний елемент, який працював по найму в риболовстві, в першу чергу, втікав за межі Російської імперії. Отже, втрата робочої сили та неможливість у подальшому її поповнити за рахунок утікачів з Гетьманщини та інших регіонів Росії та Польщі, все це стало головним поштовхом для переходу частини риболовецьких козаків-підприємців за Дунай⁴⁰⁸. Юридична автономія Січі під патронатом Османської імперії, згідно з міркуваннями В. Голобуцького, була основною умовою, що забезпечувала притік робочої сили із зовні й дозволяла старшині і “дукам” монополювати експлуатувати “голоколінчиків”. З цією метою “задунайська аристократія” вживала штучні методи для залучення притоку населення за Дунай⁴⁰⁹. Тут відтворювалася подібна до Запорожжя картина соціальних відносин та антагонізмів.

Завершуючи своє дослідження, присвячене соціальним відносинам у Задунайській Січі, В. Голобуцький торкається питання про привабливість її образу для утікачів з різних теренів, передусім з України. Січ організувала українську колонізацію на Дунаї, надаючи колишнім кріпакам та іншим упослідженим на батьківщині соціальним елементам, реальну можливість вільно продавати свою робочу силу, хоча, і в тяжких умовах. Ті самі утікачі, які становили членами кошевого товариства, набували певні права, підтримувані традицією. Втім, ці права, як підкреслював В. Голобуцький, були обмежені інтересами заможної, підприємницької верхівки задунайського козацтва⁴¹⁰.

Таким чином, в дослідженні *“О социальных отношениях в Задунайской Сечи”* на основі нових, переважно біографічних матеріалів, котрі стосувалися соціальних аспектів історії Задунайської Січі, В. Голобуцький аргументовано показав адекватність конкретним історичним реаліям своєї концепції, яка була вперше заявлена в докторській дисертації, й окремо опубліко-

---

⁴⁰⁷ Там само. – С. 229.

⁴⁰⁸ Там само.

⁴⁰⁹ Там само. – С. 330.

⁴¹⁰ Голобуцкий В. А. Социальные отношения в Задунайской Сечи. – С. 231.

вана в статті “Социальные отношения в Запорожье XVIII века” (1948 р.), де вона розкривалася на матеріалах Нової Січі.

Розпочате в XIX ст. наукове студіювання тематики, пов'язаної з історією Задунайської Січі, плідно продовжилося в найбільш сприятливі для вітчизняної історичної науки роки радянської політики “українізації”. Найкращий тогочасний знавець теми – О. Рябінін-Склярєвський відкрив нові сюжетні напрямки та віднайшов нові джерела, що надавало для розвитку подальших наукових студій непогану перспективу. Все це обірвалося з наступом тоталітаризму на національне наукове життя. Єдиною з'єднуючою ланкою між дототалітарними “січезадунайськими” дослідженнями та сучасною історичною наукою – стала розглянута вище фундаментальна розвідка В. Голобуцького присвячена розгляду соціальних відносин у Задунайській Січі. Наголосимо, що вона стала також єдиною спеціальною науковою працею, котра з'явилася в той час, коли українська історична наука опинилася “в лещатах тоталітаризму”, а ширше – в шестидесятирічній період, що його історіографи іменують періодом тоталітарного “монізму”. Залучені нові архівні джерела та нова інтерпретація старих дозволила В. Голобуцькому подати свій оригінальний погляд на проблему соціальних відносин у Задунайській Січі; погляд, що відповідав його загальній концепції соціальної історії козацтва в період другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Не дивлячись на звуженість методологічних підходів, що їх продемонстрував В. Голобуцький в характерній для нього соціологічній манері, вибраний ним концептуальний ракурс в розкритті теми є самодостатнім. В рамках соціологізму вчений досить переконливо й аргументовано з'ясував характер домінуючих соціальних відносин і суперечностей, які склалися в період існування Задунайської Січі; цілком довів існування соціальної диференціації козацтва капіталістичного типу, наявність буржуазного підприємництва й найманої праці, проілюстрував на джерельних прикладах процеси зародження і формування капіталістичних відносин. Все це вітчизняною історіографією до нього або не визнавалося, або на цьому не акцентувалася увага (Ф. Вовк), – як в силу наявності або відсутності певних джерел, так і в зв'язку з дотриманням інших методологічних установок. Напевно і Ф. Вовк, який дотримувався близької до марксизму позитивістської методології, з тих же причин не визнав потужного вкорінення соціально-економічних відносин капіталістичного характеру в Задунайській Січі, хоча зафіксував відповідну тенденцію місцевого (і тогочасного) суспільного розвитку.

Поряд з тим, В. Голобуцький не відкидав наявності артільно-кооперативних форм у задунайців, зокрема, у рибальстві, але не вважав їх домінуючими (мається на увазі – період від початку XIX ст. і до кінця існування Коша). Сучасні дослідники, перш за все, А. Бачинський займають посередню позицію між поглядами Ф. Вовка й В. Голобуцького. Одеський історик, зокрема наводить додаткові факти з нових джерел (теж, до речі, біографічного характеру), які, на його думку, свідчать про досить масовий характер існування в Задунайській Січі артільно-кооперативних форм (в риболовстві). Проте ні він, ні

Ф. Вовк, ні В. Голобуцький, ні інші вчені не мали і не мають достатньо повної репрезентативної статистичної картини розвитку господарства в Задунайській Січі в першій чверті XIX ст., яка свідчила би на користь тієї чи іншої точки зору. Тому посередня точка зору А. Бачинського не вирішила питання остаточно, а має право на існування так само, як і думка В. Голобуцького. Очевидно, що позиція Ф. Вовка в такому разі, зберігає лише історіографічне значення.

Отже, соціальна концепція історії Задунайської Січі В. Голобуцького не втрачає своєї актуальності дотепер. Слід зазначити, що на рівні з О. Рябініним-Склярєвським, В. Голобуцький задав для сучасних дослідників (починаючи з А. Бачинського) той евристичний напрямок пошуку і використання джерел біографічного походження, що продемонстрував свою ефективність для розкриття різних аспектів соціальних відносин у Задунайській Січі. На прикладі розкриття “січезадунайської” теми, В. Голобуцький наочно продемонстрував також і ефективність такого методу дослідження як ретроспективний. Важливою перспективою евристичного пошуку нових матеріалів з теми є пошуки в краснодарських архівосховищах, котрі першим з цієї проблематики розпочав В. Голобуцький.

На завершення, ще раз підкреслимо, що стаття “О социальных отношениях в Задунайской Сечи” – це єдиний опублікований фундаментальний доробок історика з цієї проблематики, побудований майже виключно на архівних матеріалах, що вперше ним були введені до наукового обігу. Метод широкого цитування або детального переказу документальних джерел, характерний для наукового стилю В. Голобуцького, фактично підносить статтю до рівня опублікованих джерел, а, відтак, вона не втрачає своєї наукової значущості й понині.

Svyatoslav Yusov

***The Zadounays'ka (Trans-Danube) Sich theme in scientific works
of V. Golobouts'kyi***

In the article there is conducted the analysis of the main questions on history of Zadounays'ka Sich, that were studied in scientific works of known historian V.O.Golobouts'kyi.